

Tre sogne - tre verdener

af Peter Dragsbo

Peter Dragsbo, nu forhenvedende museumsinspektør ved Middelfart Museum, har skrevet denne artikel til Vends, hvor han som den store kender af Nordvestfyn giver en karakteristik af tre forskellige sogne i den nuværende Middelfart kommune, men implicit bliver det et billede på hele Vends som sådan.

Sognet er en ældgammel enhed, der stammer fra den tidlige middelalder, da den verdslige og kirkelige inddeling af landet blev skabt. Intet under, at sognene har været små verdener med hver deres særpræg. Mange af disse karakteristika kan dog føres tilbage til nyere udviklinger i for eksempel åndelige strømninger, økonomiske og kulturelle forbindelser til omverdenen eller socialstruktur og ejerforhold. Som led i de landsbyundersøgelser, som Middelfart Museum i 1993-94 satte i gang som led i det daværende "Nord- og Vestfynsprojekt", kiggede vi også på Middelfarts nærmeste opland: de tre sogne Vejlbj, Kauslunde og Gamborg. Gennem læsning og interviews med nogle nøglepersoner fik vi hurtigt et klart billede af, at også disse tre sogne har været - og er - meget forskellige.

Vejlbj - et sogn i åndelig og social bevægelse

Vejlbj sogn omfattede, indtil udskillelsen af Strib og Røjleskov sogne i 1918, hele Røjlehalvøen nordøst for Middelfart. Sognet var i ældre tid præget af tre meget forskellige kulturlandskaber. I midten var der en kerne af jævnt, frugtbart landbrugsland, en del af den nordvestfynske agerslette, der gav navn til Vendslet, det gamle navn for Vends Herred. Her lå en række landsbyer med gode firelængede gårde:

Staurby, Røjle, Vejlbj, Aulby og Kustrup. Men der var alligevel en væsentlig forskel langt op i tiden, for hvor Vejlbjs bønder blev selvejere allerede omkring 1800, forblev Staurby og Aulby fæstegods under Hindsgavl til 1912.

*Firlænget gård fra Kauslunde, fotograferet ca. 1930.
Kauslunde-Gamborg Lokalhitoriske Arkiv.*

Halvoens nordligste del var før i tiden et næsten sammenhængende bælte af ubebygget kystskov. Her blev hovedgården Billeshave oprettet omkring 1640, delvis ved rydning af skov. I 1700-tallet blev godset udvidet og var endda i en årrække stamhus, men allerede i 1803 blev hovedgården "slaget" og opdelt i de tre store gårde Katrinebjerg, Stutterigården og stamparcellen. Siden fik Billeshave mange forskellige ejere, indtil gården i 1926 blev udstykket til statshusmandsbrug. Ligesom Billeshave havde gjort indhug i den gamle kystskov, var også bondeskovene, der hørte til Staurby, Røjle og Vejlby med tiden blevet formindsket - og i forbindelse med udskiftningen blev bondeskovene opdelt i parceller, hvor de, der ikke blev fastlagt som "fredskov" i 1805, hurtigt blev ryddet til husmandsbrug. På den måde blev kyststrækningen efterhånden tæt bebygget, og befolkningen her levede af både ager- og skovbrug, fiskeri og frugtavl. Strib Odde var også oprindeligt overdrev til Staurby og Røjle, men blev i 1651 udskilt og lagt til den nye færgegård. Efter at Strib i 1866 var blevet havn for jernbaneoverfarten, opstod der her et stort bysamfund. Endelig var en del af Vejlby sogn før i tiden optaget af den lavvandede indsø Mollemaden samt det sandede Vejlby Fed. Mollemaden blev afvandet i 1903, mens feddet, bortset fra nogle få ældre huse, forblev øde, indtil sommerhusbebyggelsen tog fart efter 1958.

Vejlby har i de sidste 100 år været kendt for at være en højborg for Indre Mission, selv om menighedsrådet i dag ikke mere er præget af retningsopdelingen. Det startede, som mange andre steder især i Jylland, med at "emissærer" fra Brødremenigheden i Christiansfeld lagde de første spirer til

en religiøs lægmandsbevægelse. I 1820'erne holdt et lille "troende" samfund møder på en gård i Vejlby, og i 1863 opstod en ny vækkelse omkring en kolportør Peder Pedersen. Vækkelsen havde sit centrum på gårdene i Staurby og Aulby, men i årene omkring 1864 havde sognet tillige en præst, Johs. Clausen, som var knyttet til Indre Missions grundlægger, Vilhelm Beck. Efter Clausens bortrejse hold-

Kolportør P. Pedersen. Her fra J.C.A. Carlsen-Skiødt: *Det aandelige Liv paa Vestfyn, Kbh. 1930, s. 121.*

tes vækkelsen ved lige ved "vennemøder", bl.a. i Strib banegårdsbygning og på Stutterigården. Disse ret spredte forspil gødede jordbunden for den store vækkelse i 1882-83. Indre Mission var nu i stærk vækst i Jylland, og med jernbane og færge kunne folk fra Vejlbys tage til IM-møder i Kolding, ligesom missionærer fra både Christiansfeldt og det nyvakte sogn Taulov ved Fredericia blev inviteret til Vejlbys. Over 200 blev "omvendt", og i 1883 skænkede en gårdejer grunden til Fyns ældste missionshus, "Bethlehem". I 1896-97 kom der en ny stor vækkelse samtidig med de store vækkelser i Vestjylland, og i disse år blev der etableret stærke forbindelser mellem Vejlbys og henholdsvis Taulov gennem KFUM og -K, og Tommerup med IM-højskolen. Stærkest kom Indre Mission til at stå hos gårdejerne i Staurby og

Missionshuset "Bethlehem" i Vejlbys. Foto: Knud Møller, 1982. Middelfart Byarkiv.

Vejlbys, hos en del af husmændene langs kysten samt i Strib. Mens de mere indifferente - af de "missionske" ofte kaldt for "grundtvigianerne" - især prægede Røjle og de nærmeste bebyggelser. Det var da også Røjle, der i 1896 fik sognets første forsamlingshus. Den stærke religiøse interesse dannede også baggrunden for, at ikke alene det bymæssige Strib, men også Røjleskov-området fik deres egne små kirker i 1910 og 1914.

Et andet særtræk ved Vejlbys sogn i 1800- og begyndelsen af 1900-tallet var den sociale mobilitet. Med de mange småbrug langs kysten var der gode muligheder for social op- og nedstigning. Derfor var der i Vejlbys mange eksempler på, at de jyske tjenestefolk, som var et generelt fænomen på Vestfyn i perioden 1880-1940, blev gift på stedet og skabte sig et levebrød. Også blandt gårdejerfamilierne har der både i ældre og nyere tid været en del tilflyttere fra Jylland, især fra Kolding-Fredericia-egnen. Her blev forbindelsen knyttet både gennem det religiøse fællesskab, gennem tjeneste på hinandens gårde og i enkelte tilfælde ved handel med kreaturer og heste mellem Vestfyn og Jylland. Ser man i øvrigt på sognets slægtsforbindelser, synes der dog at have været forskelle fra landsby til landsby. Den vestlige del af sognet var orienteret mod Middelfart og Strib, mens den østlige del havde forbindelser indad, mod Midtfyn. Midt i sognet synes Røjle også i denne forbindelse at have været et samfund for sig selv. Og bemærkelsesværdigt er det, at der iflg. oplysningerne har været meget få forbindelser til de grundtvigianske nabosogne Kauslunde og Asperup. Dog hørte de to Aulbygårde til Kauslundes "laug".

*Vejlby kirke og
præstegård.
Postkort i privateje.*

Det særlige ved Vejlbysogn i gamle dage var således i meget høj grad et produkt af de nye tider i 1800-tallet - dels den nye bebyggelse efter landboreformerne, dels de åndelige vækkelser. Derimod synes opdelingen i fæstere og selvejere ikke at have haft betydning, hverken åndeligt eller socialt.

Kauslunde - de store gårdes land

Kauslunde sogn er rigtig slettebygd, fra gammel tid præget af store velhavende gårde. Inde i landet ligger hovedlandsbyen, mens Skrillinge og den lille torp Svendstrup ligger nærmere Lillebæltskysten. Ved udskiftningen i 1792 udlagdes der nogle husmandslodder i Koesmose øst for Kauslunde samt på Svendstrup og Skrillinge marker, men ellers har den eneste ændring i bebyggelsen været, at der, efter at Kauslunde i 1899 blev åbnet som jernbaneholde-

plads, voksede en lille stationsby frem - som dog var underlagt begrænsninger i udviklingen, fordi den indtil 1919 hørte til Middelfarts "læbælte".

*Ejendom på Koesmosevej i Kauslunde. Kauslunde-Gamborg
Lokalthistoriske Arkiv.*

Kauslunde
Stationsby
o. 1905.
Postkort i privateje.

Kauslundes gårde var fra gammel tid præget af velstand. Allerede i 1806 skrev landøkonomen Gregers Begtrup, at Hindsgavls bøndergods var "i ypperlig stand", "med godt og stort kvæg" og "ualmindelig god fortjeneste af mejeriet". Bøndernes materielle kultur var tidligt ret bymæssig, og i løbet af 1800-tallet blev stort set alle gårdbygninger fornyet. De nye stuehuse blev indrettet med mange præsentable stuer og indbo i mahogni eller poleret træ. Som et udtryk for "bymæssigheden" kan f.eks. tages de vestfynske privatorkestre, som især bestod af gårdejere fra området Kauslunde-Båring-Brenderup og som spillede klassisk musik på symfoniske instrumenter.

Sammenligner man i øvrigt med Vejlby sogn, er der tre ting, som falder i øjnene. For det første var Kauslunde præget af en åndelig enstemmighed i gårdejerstanden med en til tider meget selvbevidst grundtvigianisme. For det andet var der en meget lille social mobilitet og en helt anderledes giftermålstradition. Der kendes ikke fra Kauslunde sogn i første halvdel af 1900-tallet nogen eksempler på jyske tjenestefolk, der blev gårdejere, og i det hele taget meget få eksempler på personer, der har bevæget sig opad eller nedad fra gårdejer kredsen. Gårdejernes sociale og familiære aktivitetsfelt strakte sig især mod øst, til Båring-Asperup, hvor gårdstørrelserne og den grundtvigianske holdning svarede til Kauslundes - mens der kun var få forbindelser

svd på til Gamborg eller nordpå til Vejlbv. Symbolsk på manglen på "ligemænd" andetsteds end på gårdene var, at gårdejerne ikke byggede aftægtsvillaer ved stationen eller i Middelfart - man forsøgte at ordne sig, så man blev på gårdene. Mellem husene i Koesmose og stationsbyen var der derimod et socialt fællesskab. 1892 byggedes et meget lille, nu nedlagt missionshus - mens sognets forsamlingshus ved Hyllehøj var et af Vestfyns første, fra 1886.

Gamborg - lunt i læ

Gamborg var fra gamle dage et af både naturen og historien begunstiget lille sogn. Den fede jord, der skræner mod syd, er særdeles frugtbar - og der var et gammelt ord, der sagde, at "når Gamborg bønder ikke har byg, da stander landet i våde". Efter det gamle tovangsbrug med tre års drift og tre års hvile var man ifølge Begtrup omkring 1800 nået op på "en meget forcerende drift" med 6-9 afgrøder i træk

*Kauslunde Forsamlingshus, 1997.
Kauslunde-Gamborg Lokalhistoriske Arkiv.*

*Gamborg Fjord, 1955.
Kauslunde-Gamborg Lokalhistoriske Arkiv.*

før 5-6 års hvile, med benyttelse af nye jordforbedrende afgrøder som ærter og rødkløver. Også på anden måde var Gamborg en del af det rige Vestfyn. I 1700-tallet var der her bønder, der solgte maltbyg til skippere - bl.a. fra Dragør - og bønder, der var blevet virkeligt velhavende ved hestehandel med Wedellsborg gods og hertugdømmerne.

I 1200-tallet var Gamborg krongods, men blev 1319 givet til den lærde skole i Odense. Samtidig var Gamborg et selvstændigt birk, muligvis stammende helt tilbage fra den tid, da "Gammelborg" (Højborg) kan have været Hindsgavls forgænger. I 1718 blev Gamborg en del af Wedellsborgs omfattende godsområde, men lå indtil frasalget i 1916 lunt beskyttet som den nordligste udkant af fæstegodset - på grund af afstanden til hovedgården tidligt befriet fra hoveriet. Erindringen om fæstetiden var da også præget af en positiv holdning til godset. Godsforvaltningen var en fair forhandlingspartner,

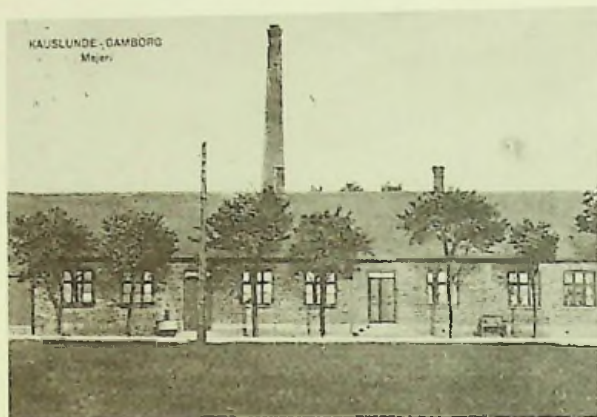

Gamborg, 1929. Postkort i Middelfart Byarkiv.

og der var almindelig respekt om den "gamle grev Bent". I anekdoter fra Middelfarts omegn havde Hindsgavl ikke det samme gode ry.

Gamborg var således på mange måder en selv-bærende enklave. Sognet var lig med ejerlavet, og gårdenes ensartede størrelse - der var en følge af gentagne egaliseringer - og de få husmænd fremmede følelsen af lighed og fællesskab. Der var mange foreninger i det gamle Gamborg, og nogle mente, at man var "bedre til det fælles" end i Kauslunde - selv om der også i de senere år er kom-

met tilflyttere, der søger andre fællesskaber. Følelsen af "selvfølgelighed" har også bevirket, at man ikke i Gamborg har kæmpet for egne institutioner. Tværtimod er man med andelsmejeriet i 1880'erne og centralskolen i 1960'erne gået sammen med Kauslunde, og Kauslunde-Gamborg var da også i mange år én sognekommune. Med hensyn til slægtsforbindelser og øvrige kontakter synes Gamborg i ældre tid at have været orienteret mod sydøst, til de øvrige landsbyer under Wedellsborg som Udby, Viby og Rolund. Når man alligevel i nyere tid i praksis har samvirket med Kauslunde,

Kauslunde Mejeri, ca. 1905.

Postkort i Kauslunde-Gamborg Lokalhitoriske Arkiv.

skyldes det ikke blot nærheden og de fælles institutioner, men også den fælles grundtvigianske holdning.

Identitet og historisk bevidsthed

I de senere år har man talt meget om landsbyens overlevelse eller død. Tit har man været tilbøjelig til at fokusere meget på det, man mistede: butikkerne og håndværkerne - som i virkeligheden kun fandtes i en kort periode - eller institutionerne. Middelfarts omegn viser dog, som man ser det mange steder, at det imidlertid i høj grad er det sociale og holdningsmæssige, der skaber samhandling frem for landsbyen som geografisk ramme. Vejlbys missionske kredse havde siden 1880'erne deres omgangskreds i fynske og jyske missions-sogne, og de grundtvigianske gårdejere i Kauslunde søgte deres lige på Båring bakke og langs banen til Brenderup. Skellene gik gennem sognene - i Vejlbys var det holdningerne,

der delte, i Kauslunde den sociale forskel. Kun i Gamborg var landsbyen fælleslivets primære ramme, og dette fællesliv kom i krise, da rammen ikke mere var selvfølge.

De lokalhitoriske foreninger og arkiver, som er opstået siden 1970, er på mange måder gode indikatorer på den lokale identitet - selv om Historien ofte forvaltes af bestemte grupper.

I Vejlbys sogn er der karakteristisk nok ikke opstået et selvstændigt lokalarkiv; man hører til og betjenes af Middelfart Byarkiv. På disse kanter var identitetsfølelsen til vore dage især knyttet til erindringen om den tidligere selvstændighed i "Vejlbys Strib kommune" og følelsen af skuffelse over, at selvstændigheden ikke lod sig bevare ved kommunalreformen i 1970. Med oprettelsen af et arkiv for Strib med dette bysamfunds helt specielle selvforståelse blev resten af det tidligere sogn så at sige koblet af, og den meget levende Vejlbys Strib Lokalhitoriske Forening præges især af de nye tilflyttergrupper. Derimod er Kauslunde-Gamborg fælles om et mere end 20 år gammelt og forbilledligt velfungerende arkivarbejde med mange aktive og årlige særudstillinger. Her bevirkede sammenlægningen med Middelfart et ønske om at markere egen identitet, og bragte dermed endnu engang Kauslunde og Gamborg sammen om en fælles institution.